

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA SITA

121/1

KISWAHILI 1

(Kwa watahiniwa walioko na wasiokuwepo Shuleni)

Muda: Saa 3

ANSWERS

Mwaka: 2018.

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A na B zenye jumla ya maswali **nane (8)**
2. Jibu maswali yote katika sehemu A na maswali matatu kutoka sehemu B. Swali la tano ni la Lazima
3. Sehemu A ina alama 40 na sehemu Bina alama 60
4. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Soma kwa umakini kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu kwa usahihi maswali yanayofuata.

Kipindi cha kuanzia mwaka 1930 hadi 1938 kilikuwa muhimu sana kwa historia ya usanifishaji wa Kiswahili. Mambo mbalimbali yalifanyika ili kuhakikisha kuwa Kiswahili kinastawi na kushamiri. Kuundwa kwa kamati maalum ya kushughulikia lugha ya Kiswahili katika nchi za Afrika Mashariki, ilikuwa hatua muhimu sana katika kukuza na kukieneza Kiswahili.

Kazi za Kamati ya Lugha ya Afrika Mashariki zilikuwa nyingi kama vile, kusanifisha otografia itakayotumika kwa watumiaji wote wa Kiswahili, kuandaa kamusi mbalimbali, kutoa hamasa kwa waandishi wachanga wanaotumia lugha ya Kiswahili katika kuandika kazi zao, kusaihisha lugha katika vitabu vilivyokuwa vinatumika kufundishia shuleni na kufanya tafiti mbalimbali za lugha ya Kiswahili.

Kamati ya Lugha ya Afrika Mashariki ilifanya kazi chini ya usimamizi wa utawala wa mwingereza. Kazi za kamati zilipamba moto huku tafiti mbalimbali kuhusu lahaja za Kiswahili zikiendelea kufanyika. Tafiti hizo ziliza matunda na hatimaye ikaonekana ni vizuri kuchagua lahaja moja na kuisanifisha ili iwe msingi wa Kiswahili sanifu.

"Mungu hamtupi mja wake," sudi iliangukia kwa lahaja ya kiunguja na ilichaguliwa kuwa lahaja ya Kiswahili sanifu. Watumiaji wa lahaja zingine walikuwa na inda baada ya lahaja ya kiunguja kutangazwa kuwa msingi wa usanifishaji wa Kiswahili. Kamati haikufanya ajizi, ilianza mara moja kusanifisha lugha ya Kiswahili. Kiswahili sanifu kutumika leo ni matunda ya kazi ya utawala wa mwingereza katika usanifishaji wa lahaja ya kiunguja.

Kwa ujumla tunaweza kusema kati ya wakoloni wote, wakoloni wa Kiingereza ndio waliofanya kazi kubwa katika kukuza na kuiendeleza lugha ya Kiswahili. Kupitia sera na mfumo wa utawala wa wakati huo walifanya kazi kubwa kuhakikisha kuwa Kiswahili kinakua na kuenea katika nchi za Afrika Mashariki.

(a) Andika kichwa cha habari hii kwa maneno matatu.

Jibu: Usanifishaji wa Kiswahili.

(b) Toa maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika habari uliyosoma.

(i) Usanifishaji

Jibu: Mchakato wa kufanya lugha kuwa sanifu au yenye umbo la kawaida linalotumika rasmi na watumiaji wake wote.

(ii) Zilipamba moto

Jibu: Zilishika kasi au zikaendelea kwa juhudi kubwa.

(iii) Lahaja

Jibu: Aina ya matumizi ya lugha inayotofautiana kulingana na maeneo au makundi fulani ya watu.

(iv) Kiswahili sanifu

Jibu: Kiswahili kilichoboreshwa na kuwekwa viwango maalum vya matumizi rasmi.

(v) Sudi

Jibu: Maoni au kauli ya mtu inayotilia mkazo jambo fulani.

(c) Usemi "Mungu hamtupi mja wake," una maana gani?

Jibu: Usemi huu unamaanisha kwamba Mungu hawezi kumwacha mtu wake bila msaada, hasa pale mtu anapokuwa katika hali ngumu au anapojitahidi kwa bidii.

(d) Mwandishi anaelezeaje mchango wa wakoloni wa Kiingereza katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili?

Jibu: Mwandishi anaeleza kuwa wakoloni wa Kiingereza walichangia kwa kiasi kikubwa katika kuimarisha na kuendeleza Kiswahili kupitia sera zao za utawala, uanzishaji wa kamati za lugha, na utafiti wa lahaja mbalimbali.

2. Fupisha habari uliyosoma kwa maneno mia moja.

Jibu: Kuanzia mwaka 1930 hadi 1938, hatua muhimu zilichukuliwa kwa usanifishaji wa Kiswahili ili kuhakikisha lugha hiyo inastawi. Kamati maalum ilianzishwa kushughulikia usanifishaji wa lugha katika Afrika Mashariki. Shughuli za kamati zilihusisha kuandaa kamusi, kuchapisha vitabu, na kuchagua lahaja moja kuwa msingi wa Kiswahili sanifu. Lahaja ya Kiunguja ilichaguliwa kutokana na mchango wake. Wakoloni wa Kiingereza walihamasisha ukuzaji wa Kiswahili kupitia utawala wao, na matunda ya kazi zao yanaendelea kuonekana hadi sasa.

3. Fafanua maana ya dhana za sarufi ya Kiswahili zifuatazo:

(a) Ngeli za majina: Ngeli ni makundi ya nomino katika lugha ya Kiswahili yanayowekwa kulingana na sifa zao za kisarufi. Kila ngeli ina viambishi maalum vinavyotumika kuonyesha uhusiano wa nomino na maneno mengine katika sentensi, kama vile vivumishi na vitenzi.

(b) Mofimu: Mofimu ni kipashio kidogo zaidi cha lugha chenye maana. Inaweza kuwa neno linalojitegemea au sehemu ya neno inayobeba maana maalum. Mofimu zinagawanyika katika mofimu huru, ambazo zinaweza kusimama pekee kama maneno kamili, na mofimu tegemezi, ambazo haziwezi kusimama pekee na zinahitaji kuunganishwa na mofimu nyingine ili kuleta maana kamili.

(c) Kirai: Kirai ni kundi la maneno yanayoungana pamoja na kufanya kazi kama kipashio kimoja cha kisarufi ndani ya sentensi. Kwa mfano, kirai nomino kinaweza kuwa na nomino pamoja na vivumishi vinavyoielezea.

(d) Sentensi: Sentensi ni mpangilio wa maneno unaoeleza wazo kamili. Inajumuisha kiima na kiarifu, ambapo kiima ni kile kinachozungumziwa na kiarifu ni taarifa inayotolewa kuhusu kiima hicho.

(e) Mzizi: Mzizi ni sehemu ya neno inayobeba maana msingi na ambayo viambishi mbalimbali vinaweza kuongezwa ili kuunda maneno mapya. Kwa mfano, katika neno "pendezesha," mzizi ni "pende-."

4. Kwa kutumia mifano kutoka katika lugha ya Kiswahili, toa hoja tano kubainisha tofauti kati ya mofimu tegemezi na silabi.

(i) Uwezo wa kubeba maana: Mofimu tegemezi hubeba maana maalum ya kisarufi au kileksika, ingawa haziwezi kusimama pekee. Kwa mfano, kiambishi "-ni" kinaweza kuonyesha mahali kama katika neno "shuleni." Kwa upande mwingine, silabi ni kipashio cha kifonolojia kinachohusu matamshi na kinaweza kisiwe na maana yoyote.

(ii) Nafasi katika neno: Mofimu tegemezi huongezwa mwanzoni, katikati, au mwishoni mwa mzizi wa neno ili kubadilisha au kuongeza maana. Kwa mfano, "-li-" katika "alipika" inaonyesha wakati uliopita. Silabi,

hata hivyo, ni sehemu za kiasili za neno zinazosaidia katika matamshi na hazibadilishi maana ya msingi ya neno.

(iii) Uwezo wa kusimama pekee: Mofimu tegemezi haziwezi kusimama pekee kama maneno kamili; zinahitaji kuunganishwa na mofimu nyingine. Kwa mfano, kiambishi "-ku-" katika "kupika" hakiwezi kusimama pekee. Silabi, kama vitengo vya matamshi, hazina haja ya kusimama pekee kwani hazibebi maana kamili.

(iv) Kazi ya kisarufi: Mofimu tegemezi zina jukumu la kubadilisha maana ya neno au kuonyesha mahusiano ya kisarufi kama wakati, nafsi, au hali. Kwa mfano, "-na-" katika "anasoma" inaonyesha wakati uliopo. Silabi, kwa upande mwingine, hazina kazi ya kubadilisha maana ya neno bali ni sehemu ya muundo wa sauti wa neno.

(v) Idadi ya silabi ndani ya mofimu: Mofimu tegemezi inaweza kuwa na silabi moja au zaidi. Kwa mfano, kiambishi "-pend-" katika "upendo" kina silabi moja, wakati "-shirik-" katika "ushirikiano" kina silabi mbili. Hii inaonyesha kuwa silabi ni sehemu ya muundo wa mofimu, lakini mofimu tegemezi hubeba maana maalum ya kisarufi au kileksika.

5. Kwa nini ni muhimu kuzingatia uhusiano baina ya wahusika wakati wa kutumia lugha? Toa hoja tano.

(i) Kuhakikisha heshima na adabu: Kutumia lugha inayofaa kulingana na uhusiano baina ya wahusika husaidia kudumisha heshima na adabu, hasa katika tamaduni zinazothamini heshima kwa wazee au wenye mamlaka.

(ii) Kuepuka mivutano na migogoro: Lugha isiyofaa inaweza kusababisha kutoelewana na migogoro kati ya wahusika. Kwa kuzingatia uhusiano, tunaweza kutumia maneno na mitindo ya lugha inayofaa, hivyo kuepuka mivutano.

(iii) Kujenga mahusiano mazuri: Lugha inayozingatia uhusiano wa wahusika husaidia kujenga na kudumisha mahusiano mazuri, iwe ni katika familia, kazini, au jamii kwa ujumla.

(iv) Kufikisha ujumbe kwa ufanisi: Ujumbe unaweza kupokelewa vyema ikiwa lugha inayotumika inazingatia uhusiano wa wahusika. Hii inasaidia kuhakikisha kuwa ujumbe unafikishwa kwa njia inayofaa na kueleweka vizuri.

(v) Kuheshimu tofauti za kitamaduni: Tamaduni tofauti zina mitindo mbalimbali ya mawasiliano. Kwa kuzingatia uhusiano wa wahusika, tunaweza kuepuka kutumia lugha inayoweza kuwa ya kawaida kwetu lakini ikawa ya kuudhi au isiyofaa katika tamaduni nyingine.

6. Toa maana tano za neno "pasi" na kwa kila maana tunga sentensi moja.

Neno "pasi" katika lugha ya Kiswahili lina maana kadhaa. Hapa kuna maana tano za neno hili pamoja na sentensi za mifano:

I. Kifaa cha kunyoosha nguo kwa joto (strika):

Mfano: Nilitumia pasi kunyoosha shati langu kabla ya kwenda kazini.

II. Ruhusa maalum ya kuingia au kutoka sehemu fulani (kibali):

Mfano: Ili kuingia katika eneo hilo la ulinzi, unahitaji kuwa na pasi maalum.

III. Kitendo cha kumpa mchezaji mwenzake mpira katika michezo kama soka (kupasia):

Mfano: Mchezaji alitoa pasi nzuri iliyosababisha bao la ushindi.

IV. Kipande cha chuma kinachotumika katika ujenzi au useremala (pasi ya chuma):

Mfano: Fundi alitumia pasi kuunganisha vipande vya mbao kwa usahihi.

V. Kipimo cha ukubwa wa karatasi kinachotumika katika uchapishaji (pasi ya karatasi):

Mfano: Vitabu hivyo vimechapishwa kwa kutumia pasi ya ukubwa wa A4.

7. Jifanye wewe ni Afisa Habari wa Shirika la Ndege Tanzania, andika tangazo kwa abiria kuhusu katizo la usafiri wa ndege NAMBA TY JET 343 iliyokuwa ifanye safari yake toka Songea kwenda Zanzibar siku ya Ijumaa tarehe 25/5/2018 saa 12 asubuhi, kuwa safari hiyo itafanyika Jumapili tarehe 27/05/2018 saa 8 mchana. Mabadiliko haya yanatokana na kuchafuka kwa hali ya hewa angani. Jina la mtoa tangazo liwe Kudura Riziki.

SHIRIKA LA NDEGE TANZANIA

TANGAZO KWA ABIRIA

Ndugu Abiria Wetu Wapendwa,

Tunapenda kuwataarifu kuwa safari ya ndege yetu namba TY JET 343 iliyopangwa kuondoka kutoka Songea kuelekea Zanzibar siku ya Ijumaa tarehe 25 Mei 2018 saa 12:00 asubuhi, imeahirishwa hadi Jumapili tarehe 27 Mei 2018 saa 8:00 mchana.

Mabadiliko haya yamesababishwa na kuchafuka kwa hali ya hewa angani, hali inayoweza kuathiri usalama wa safari yetu.

Tunaomba radhi kwa usumbufu wowote utakaojitokeza kutokana na mabadiliko haya.

Kwa maelezo zaidi au msaada, tafadhali wasiliana na ofisi zetu kupitia namba za simu au barua pepe zilizopo kwenye tovuti yetu rasmi.

Asanteni kwa kuelewa na kwa kuendelea kutumia huduma zetu.

Wenu kwa huduma,
Kudura Riziki
Afisa Habari
Shirika la Ndege Tanzania

8. Jadili changamoto sita zinazokabili lugha ya Kiswahili nchini Tanzania.

Lugha ya Kiswahili, licha ya kuwa na nafasi muhimu nchini Tanzania, inakabiliwa na changamoto kadhaa ambazo zinaathiri ukuaji na maendeleo yake. Baadhi ya changamoto hizo ni:

(i) Mitazamo hasi kutoka kwa baadhi ya wasomi na wanajamii: Wapo wanaoamini kuwa Kiswahili ni lugha duni na ya watu wa daraja la chini, hivyo kupendelea kutumia lugha za kigeni kama Kiingereza. Mtazamo huu unadhoofisha jitihada za kukuza na kuendeleza Kiswahili.

(ii) Uchanganyaji wa lugha (code-switching): Tabia ya kuchanganya Kiswahili na lugha nyingine, hasa Kiingereza, imekuwa ikiongezeka. Hali hii inachangia kupoteza uhalisia wa lugha na inaweza kusababisha mmomonyoko wa Kiswahili fasaha.

(iii) Ukosefu wa sera madhubuti za lugha: Kutokuwepo kwa sera wazi na thabiti kuhusu matumizi na maendeleo ya Kiswahili kunakwamisha juhudi za kukiendeleza na kukifanya kuwa lugha ya kufundishia na mawasiliano rasmi katika nyanja zote.

(iv) Upungufu wa rasilimali za kufundishia na kujifunzia: Kuna uhaba wa vitabu na vifaa vya kufundishia vilivyoandikwa kwa Kiswahili, hasa katika masomo ya sayansi na teknolojia, jambo linalokwamisha matumizi ya Kiswahili katika elimu ya juu.

(v) Uwezo mdogo wa walimu katika kufundisha kwa Kiswahili: Baadhi ya walimu hawana ujuzi wa kutosha wa kufundisha masomo kwa kutumia Kiswahili, hasa katika masomo ya sayansi na teknolojia, kutokana na mafunzo yao kutolewa kwa lugha nyingine.

(vi) Athari za utandawazi: Utandawazi umesababisha kuongezeka kwa matumizi ya lugha za kigeni katika nyanja mbalimbali, hali inayopunguza matumizi ya Kiswahili na kudhoofisha nafasi yake katika jamii.

Ili kukabiliana na changamoto hizi, ni muhimu kwa serikali na wadau wengine kuweka mikakati madhubuti ya kuimarisha matumizi ya Kiswahili katika sekta zote na kubadili mitazamo hasi kuhusu lugha hii.

9. Fafanua sababu sita zilizochangia lugha ya Kiswahili isikue na kuenea kwa kiwango kikubwa nchini Uganda kabla ya uhuru.

Kabla ya uhuru, lugha ya Kiswahili haikuweza kukua na kuenea kwa kiwango kikubwa nchini Uganda kutokana na sababu zifuatazo:

(i) Upinzani kutoka kwa Wamishonari: Wamishonari walipinga matumizi ya Kiswahili wakihofia kuwa lugha hiyo ingeeneza Uislamu, hivyo walipendelea kutumia lugha za kienyeji kama Luganda katika shughuli zao za kidini na kielimu.

(ii) Upinzani kutoka kwa viongozi wa jadi: Viongozi wa jadi, hasa katika maeneo ya Buganda, waliona Kiswahili kama tishio kwa lugha na utamaduni wao, hivyo walipinga matumizi yake na kuendeleza lugha zao za asili.

(iii) Sera za kikoloni: Waingereza nchini Uganda hawakutilia mkazo matumizi ya Kiswahili kama ilivyokuwa katika nchi jirani za Kenya na Tanganyika. Badala yake, walipendelea kutumia Kiingereza na lugha za kienyeji katika utawala na elimu.

(iv) Kutokuwepo kwa sera ya lugha ya taifa: Tofauti na Tanzania, Uganda haikuchagua Kiswahili kuwa lugha ya taifa baada ya uhuru, hali iliyosababisha kukosekana kwa msukumo wa kukiendeleza na kukieneza nchini kote.

(v) Kukosekana kwa vyombo vya kukuza Kiswahili: Uganda haikuwa na taasisi maalum za kukuza na kuendeleza Kiswahili kama vile BAKITA nchini Tanzania, hivyo juhudi za makusudi za kukiendeleza hazikuwepo.

(vi) Matumizi ya Kiswahili na vyombo vya dola: Kiswahili kilihusishwa na vyombo vya dola kama jeshi na polisi, ambavyo wakati mwingine vilionekana kama vya ukandamizaji, hivyo wananchi wengi walikikwepa wakihusisha na ukandamizaji.

Sababu hizi ziliathiri kwa kiasi kikubwa ukuaji na ueneaji wa lugha ya Kiswahili nchini Uganda kabla ya uhuru.

10. Katika Tanzania ya leo taaluma ya tafsiri haiwezi kuepukika. Kwa kutumia hoja tano, thibitisha kauli hiyo.

Tafsiri ni mchakato wa kuhamisha mawazo au maandishi kutoka lugha moja hadi nyingine bila kupoteza maana asilia. Katika muktadha wa Tanzania ya leo, umuhimu wa tafsiri umeongezeka kutokana na sababu zifuatazo:

(i) Kukuza mawasiliano kati ya jamii zinazozungumza lugha tofauti: Tanzania ina zaidi ya lugha 120 za asili. Tafsiri inasaidia kuunganisha jamii hizi kwa kuwezesha mawasiliano na kuelewana, hivyo kuimarisha umoja wa kitaifa.

(ii) Kukuza elimu na maarifa: Vitabu na nyaraka nyingi za kielimu zimeandikwa kwa lugha za kigeni. Kupitia tafsiri, wanafunzi na walimu wanapata fursa ya kufikia maarifa haya kwa lugha wanayoelewa vizuri, hivyo kuinua kiwango cha elimu nchini.

(iii) Kukuza biashara na uwekezaji: Katika mazingira ya utandawazi, tafsiri inawezesha wafanyabiashara wa Kitanzania kuelewa mikataba, sheria, na taratibu za kimataifa, na hivyo kushiriki kikamilifu katika soko la dunia.

(iv) Kuhifadhi na kueneza utamaduni: Tafsiri inaruhusu kazi za fasihi na sanaa za Kitanzania kufikia hadhira pana zaidi, ndani na nje ya nchi, hivyo kusaidia kuhifadhi na kueneza utamaduni wa taifa.

(v) Kukuza utalii: Kwa kutafsiri taarifa muhimu kuhusu vivutio vya utalii katika lugha mbalimbali, Tanzania inaweza kuvutia watalii kutoka sehemu tofauti za dunia, na hivyo kuchangia katika pato la taifa. Kwa kuzingatia hoja hizi, ni wazi kwamba tafsiri ina nafasi muhimu katika maendeleo ya kijamii, kiuchumi, na kiutamaduni nchini Tanzania.